

УДК 159.9 : 316.334.4

О. В. Лазорко

Received: September 18, 2017

Received: October 18, 2017

Accepted: November 7, 2017

ПСИХОЛОГІЯ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

У роботі обґрунтовано та розроблено концепцію безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації й емпірично встановлено особливості інтегративних характеристик професійної безпеки особистості в просторі диференціації суб'єктно-особистісних і соціально-особистісних властивостей, які відрізняються за параметрами сфери її професійного функціонування (сфера вибору професії, сфера професійного навчання, сфера професійної адаптації й сфера власне професійної реалізації), вікового діапазону (стадії оптанта, адепта, адаптанта та майстра) й умовами праці (звичайні та особливі). Поглиблено наукові знання про інтегративну сутність «професійної безпеки особистості» синергетичними засобами самоуправління; визначено переживання соціальної задоволеності/фрустрованості як потенційно регулюючий фактор прояву професійної безпеки особистості; розроблено структурно-функціональну модель професійної безпеки особистості та на емпіричному рівні розвинуто ідеї щодо функціонування механізмів задоволення актуальної потреби професійної реалізації (латентної інгібіції й консеквентного зростання) та конкретизації номінативних модусів професійної безпеки особистості (невротична, нормативна й продуктивна); обґрунтовано синергетичні ефекти (послаблення та посилення) в інтегративній системі професійної безпеки особистості й «мішені» професійного консультування в психологічній практиці формування професійної безпеки особистості.

Ключові слова: безпека, психологічна безпека, професійна безпека особистості, професіоналізація, професійна реалізація, суб'єкт, соціальна задоволеність, соціальна фрустрованість.

Lazorko O. V. Psychology of Personality Safety as a Subject of Professionalization. The concept of personality safety as a subject of professionalization has been substantiated and developed in the paper; peculiarities of integrative characteristics of personality professional safety in the differentiation space of subject personal and social personal properties, which differ in parameters sphere of its professional functioning (professional choice sphere, professional education sphere, professional adaptation sphere and actual professional realization sphere), age range (stages of optant, adept, adaptant and master) and working conditions (usual and special) have been empirically determined. Scientific knowledge about the integrative nature of «personality professional safety» by synergetic means of self-control has been extended; the experience of social satisfaction / frustration as a potential regulating factor of

professional safety manifestation of a personality has been defined; the structural functional model of professional safety of a personality has been developed; the ideas about the mechanisms functioning, meeting the actual need for professional realization (latent inhibition and consequent increase) and specification of nominative modes of professional safety of a personality (neurotic, normative and productive) have been arisen on empirical level; the synergetic effects (weakening and strengthening) in the integrative system of personality professional safety and the possibilities of professional counseling in psychological practice of personality professional safety formation have been substantiated.

Key words: safety, psychological safety, personality professional safety, professionalization, professional realization, subject, social satisfaction, social frustration.

Лазорко О. В. Психология безопасности личности как субъекта профессионализации. В работе обоснована и разработана концепция безопасности личности как субъекта профессионализации и эмпирически установлены особенности интегративных характеристик профессиональной безопасности личности в пространстве дифференциации субъектно-личностных и социально-личностных свойств, отличающихся по параметрам сферы профессионального функционирования (сфера выбора профессии, сфера профессионального обучения, сфера профессиональной адаптации и сфера непосредственной профессиональной реализации), возрастного диапазона (стадии оптанта, адепта, адаптанта и мастера) и условиями труда (нормальные и особенные). Углублены научные знания об интегративной сути «профессиональной безопасности личности» синергетическими средствами самоуправления; определяется переживание социальной удовлетворенности/фрустрированности как регулирующий фактор проявления профессиональной безопасности личности; разработана структурно-функциональная модель профессиональной безопасности личности и на эмпирическом уровне развиты идеи относительно функционирования механизмов удовлетворения актуальной потребности профессиональной реализации (латентной ингибиции и консеквентного возрастания) и конкретизации номинативных модусов профессиональной безопасности (невротическая, нормативная и продуктивная); обоснованы синергетические эффекты (ослабления и усиления) в интегративной системе профессиональной безопасности личности.

Ключевые слова: безопасность, психологическая безопасность, профессиональная безопасность личности, профессионализация, профессиональная реализация, субъект, социальная удовлетворенность, социальная фрустрированность.

Постановка наукової проблеми та її значення. Повноцінне життя людини, сповнене реальними цінностями й принципами, визначає траєкторію його розгортання, векторизація якого зумовлена психологічним фактом безпеки, що є невід'ємною частиною соціально-економічних і суспільно-політичних процесів та базовим чинником якості життя особистості. Останнім часом перегляд пріоритетів в інтерпретації проблеми безпеки і їх трансформація з інтересів держави на

інтереси самої людини заaktuалізували вивчення психологічної безпеки. Особливо аспекти безпеки особистості актуалізуються в професійній сфері, що й зумовило розробку проблеми безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації. Гострі суперечності, пов'язані з усталеною системою професійного становлення особистості, виявляються на всіх етапах, починаючи з професійної оптації, професійного навчання й завершуючи власне професійним функціонуванням з усіма ознаками забезпечення психологічної безпеки. Традиційно велика кількість досліджень у цій сфері стосується аналізу психологічної безпеки професійного середовища (І. Баєва, І. Буян, Г. Грачов, С. Кандилович, С. Лазарев, В. Маралов, Ф. Мугулов, А. Романович, Б. Смирнов, В. Тарадай, Г. Фоменко, В. Шишков та ін.) і психологічної безпеки особистості (А. Брушлинський, Г. Дорофєєва, Б. Єремєєв, Н. Єфімова, Ю. Зінченко, Г. Ложкін, Н. Лизь, А. Кімберг, Т. Краснянська, С. Максименко, К. Нартова-Бочавер, Н. Харламенкова й ін.). Водночас задля позбавлення фрагментарності вивчення цієї проблеми своєчасним є методологічне обґрунтування структурно-функціональної організації безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Суттєвими доробками теоретико-емпіричних досліджень щодо вивчення безпеки особистості в межах професійного становлення є розкриття особливостей життєвого й професійного розвитку особистості в межах онтогенетичних досліджень проблем життєвої самореалізації (К. Абульханова-Славська, Ж. Вірна, С. Дружилов, В. Осьодло, В. Татенко, Т. Титаренко, В. Франкл, Е. Фром, В. Чудновський та ін.) і професійного самовизначення особистості як складової частини життєвого розвитку особистості (Б. Ананьєв, Л. Божович, Ф. Василюк, Л. Виготський, Е. Еріксон, О. Злобіна, І. Кон, М. Пряжніков, А. Фонарьов й ін.); вивчення мотиваційно-адаптаційного змісту професійної діяльності (Ф. Березін, В. Бодров, Є. Ільїн, О. Кокун, К. Лайжер, О. Маклаков, А. Налчаджян, О. Саннікова, В. Хаккер та ін.); розвитку й трансформації змісту професійної діяльності в особливих умовах (Л. Джуел, Дж. Лернер, В. Лефтеров, С. Миронець, О. Обознов, В. Олефір, Б. Смирнов, О. Тімченко та ін.); визначення морфологічних, психоемоційних і соціально-економічних констант професійного здоров'я (І. Галецька, Д. Грінберг, Ю. Кундієв, Р. Лазарус, Л. Леві, С. Мадді, Н. Майсак, Є. Приступа й ін.).

Мета статті – теоретико-методологічне обґрунтування та емпіричне вивчення структурно-функціональної організації безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації.

У дослідженні використано систему **методів** і методик, спрямованих на розв'язання поставленої наукової проблеми, що включала *теоретичні* (аналіз філософської й психологічної літератури; синтез, узагальнення, систематизацію наявних положень та підходів із заявленої проблеми для визначення поняттєво-категоріального апарату дослідження; теоретичне моделювання для створення структурно-функціональної моделі професійної безпеки особистості); *емпіричні* (спостереження, бесіди, тестування з використанням стандартизованих методик (методика діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана (модифікований варіант); опитувальник вивчення взаємозв'язку типу особистості й сфери професійної діяльності Дж. Холанда; методика вивчення психічних станів школярів О. Прохорова; методика «Індекс ставлення до здоров'я» (С. Дерябо, В. Ясвінін); особистісний опитувальник для старшокласників Р. Кетела, Р. Коана (HSPQ); опитувальник дослідження тривожності в старших підлітків та юнаків (STPI) (в адаптації А. Андрєєвої); опитувальник професійних установок старших підлітків (І. Кодаков); шкала дослідження дитячої Я-концепції (Е. Пірс, Д. Харріс) в адаптації й нормуванні А. Прихожан; опитувальник Г. Айзенка; індекс життєвої задоволеності (адаптація Н. Паніної); шкала психологічного благополуччя К. Ріфф (адаптація Н. Лепешинського); методика вивчення основних мотивів вибору професії Е. Павлютенкова; шкала оптимізму-активності (AOS); методика «Діагностика мотиваційної структури особистості» (В. Мільман); опитувальник формально-динамічних властивостей індивідуальності (В. Русалов); особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В); опитувальник вивчення домінуючих станів (ДС-8) (Л. Куліков); опитувальник діагностики самоактуалізації особистості (О. Лазукін в адаптації Н. Каліної); тест-опитувальник особистісної зрілості; методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда; методика вивчення соціально-психологічних установок у мотиваційно-потребовій сфері (О. Потемкіна); багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛЮ-АМ) (О. Маклаков і С. Чермянін); методика вивчення стратегій копінг-поведінки (шкала SACS); тест-опитувальник «Індекс життєвого стилю (Life Style Index) Р. Плутчика для діагностування психологічних особливостей безпеки особистості на різних етапах професіонального становлення); методи математичної статистики (однофакторний дисперсійний аналіз; критерій нормальності Колмогорова-Смирнова; непараметричний критерій Краскела-Уоллеса; непарамет-

ричний критерій відмінностей для незалежних вибірок U-Манна-Уїтні; метод z-перетворень; кореляційний аналіз; факторний аналіз; множинний регресійний аналіз – для підтвердження статистичної достовірності зроблених висновків).

Вибірку дослідження склали учні випускних класів загально-освітніх навчальних закладів м. Луцька (НВК № 20, № 22, № 24) (n=180); студенти 4-го й 5-го курсів факультету психології, педагогічного факультету, інституту соціальних наук, інституту економіки та менеджменту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (n=230); лікарі та медичні працівники середньої ланки Волинської обласної клінічної лікарні, Волинської обласної інфекційної лікарні, Комунального закладу «Луцький центр первинної медико-санітарної допомоги № 2» та Луцької міської дитячої поліклініки (n=441). Загальна вибірка складає 851 особу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Активне включення особистості в професійну сферу, а також переживання різноманітних змін у її розвитку завжди відносять відображення в прояві професійної безпеки як специфічного індикатора безпечного функціонування особистості в ході професіоналізації. Деталізація вивчення безпеки як функціонального складника професійної діяльності, розкриття специфіки безпеки в особливих умовах діяльності та окреслення адаптаційних ресурсів професійної реалізації й професійного здоров'я особистості роблять реальним розуміння безпеки особистості на рівні суб'єкта набуття професійного досвіду [1].

Логіка наукових фактів вивчення безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації в їх концептуальному осмисленні та узагальненні закономірно висуває проблему суб'єктного становлення фахівця на всіх етапах його професійної реалізації – від періоду професійного вибору (орієнтації), періоду первинного професійного становлення (навчання у вищій школі) та вдосконалення фахового зростання в процесі виконання професійних ролей і обов'язків, що є невід'ємним атрибутом розкриття й здійснення особистісного професійного потенціалу. Отже, становлення особистості суб'єктом діяльності можна розглядати як процес реорганізації, якісного перетворення психічних й особистісних властивостей відповідно до вимог діяльності та критеріїв самої особистості. А це означає, що у феномені суб'єкта закладено проблеми росту, розвитку й самовдосконалення людини, які тісно межують зі станом переживання безпеки.

Резюмуючи системно-структурні особливості організації безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації, у подальшому говоритимемо про *професійну безпеку особистості* як сукупність поточного стану й факторів, що характеризують стабільність і стійкість професійного рівня розвитку людини, що дає їй змогу підтримувати якісний рівень життя.

Так, професійна реалізація в старшому шкільному віці – це усвідомленість і правильність професійного вибору, який охоплює професійні інтереси, нахили й здібності. Сутність професійного самовизначення під час навчання полягає в усвідомленні особистістю відповідності своїх можливостей психологічним вимогам професії, своєї ролі в системі соціальних відносин та своєї відповідальності за виконання зобов'язань, які виникають у зв'язку зі зробленим вибором; власне фахова реалізація особистості передбачає задіяння адаптаційних ресурсів саморегуляції, які в широкому спектрі особистісних властивостей впливають на зовнішні обставини розгортання індивідуального професійного буття фахівця.

Конструюючи *структурно-функціональну модель професійної безпеки особистості*, зазначимо, що психологічний конструкт професійної безпеки слід розглядати як: 1) такий психологічний стан, що гарантовано забезпечує захист професійних інтересів особистості; 2) сукупність умов існування суб'єкта професійної реалізації, які він опанував і здатен контролювати.

У структурі суб'єктно-особистісних характеристик виділено шість підструктур: *спрямованість особистості, проєкції життєвого шляху людини або її самосвідомість, здібності, темперамент і характер, психічні процеси й стани, досвід суб'єкта*. У структурі соціально-особистісних характеристик виділено три підструктури: *сферу функціонування фахівця, вікові особливості особистості та умови праці*.

У професійній реалізації зміни особистості відбуваються особливо інтенсивно, оскільки вона концентрує в собі основну активність суб'єкта. Активність як функціонально-динамічна система особистості інтегрує й регулює в динаміці всю її особистісну структуру (потреби, здібності, волю, свідомість), забезпечує можливість урахування вимог суспільства та прояв самовизначення як суб'єкта життя. Тому справжнім суб'єктом професійної реалізації особистість стає тоді, коли вона перебуває в стані захищеності й безпеки, зберігаючи при цьому свої потреби, цінності та перспективи самовираження.

Отже, зазначений контекст дає підставу розглядати професійну безпеку особистості в ознаках об'єктивних і суб'єктивних характеристик станів, які цілісно локалізуються в суб'єктивному відчутті соціальної задоволеності як міри визначення комфортності людини як у внутрішньому світі, так і в межах соціуму. На нашу думку, саме вимір соціальної задоволеності/фрустрованості є визначальним показником професійної безпеки особистості, що окреслює успішність професійної реалізації на кожному з етапів становлення.

Емпірична програма вміщує чотири блоки: 1 – блок, присвячений експлікації емпіричних референтів професійної безпеки в межах ранньої професіоналізації особистості; 2-й – експлікація емпіричних референтів професійної безпеки особистості в умовах професійного навчання; 3-й – експлікація емпіричних референтів професійної безпеки особистості у звичайних умовах професійної реалізації; 4-й – експлікація емпіричних референтів професійної безпеки особистості в емоційно напружених умовах професійної реалізації.

Констатацію психодіагностичних даних у першому блоці емпіричної програми проводили відповідно до результатів диференціації досліджуваних за рівнем прояву в них соціальної фрустрованості: група 1 – старшокласники з високим рівнем соціальної фрустрованості (41,1 %); група 2 – середній рівень (35,5 %), група 3 – старшокласники з низьким рівнем (23,3 % загальної вибірки).

У результаті проведення факторного аналізу встановлено структуру суб'єктно-особистісних характеристик професійної безпеки старшокласників із різним рівнем соціальної фрустрованості. У респондентів із високим рівнем соціальної фрустрованості виокремлено фактори «емоційний комфорт», «конформність», «обережність», «тривожність», «соціальний тип», «експресивність», «інтелектуальний розвиток» (описують близько 76 % дисперсії масиву даних); в учнів із середнім рівнем – фактори «відповідальність», «домінування», «самотійність», «конвенційний тип», «стриманість» (понад 67 %); а в учнів із низьким рівнем соціальної фрустрованості визначено фактори «позитивна поведінка», «реальний ентузіазм», «незалежність», «рішучість», «інтелектуальний нігілізм», «експресивність», «комунікабельність» (70 % дисперсії масиву даних).

За допомогою методу множинного регресійного аналізу визначено основні показники, що детермінують високий рівень прояву соціальної фрустрованості учнів – «обережність» ($\beta=0,490$), «інте-

лектуальний розвиток» ($\beta=0,193$), «тривожність» ($\beta=0,182$), психологічний зміст яких зосереджений у таких ознаках, як недовірливість, скептичність, агресивна прямолінійність досліджуваних учнів; високий рівень розвитку інтелекту сприяє загальному розвитку допитливості, проникливості й зібраності, але фрустраційні ознаки тривожності роблять їх невпевненими та збентеженими і, як результат, призводять до переживання стану безвиходу, самозвинувачення, беззахисності, відчаю й розгубленості. Середній рівень прояву соціальної фрустрованості старшокласників детермінований показниками «відповідальності» ($\beta=-0,521$), «домінування» ($\beta=0,490$), «самотійності» ($\beta=0,148$) і «стриманості» ($\beta=0,137$), які визначають загальний фон розвиненої соціальної компетентності як потужного фактора самоактуалізації, що стимулює самореалізацію особистості через здатність особистості ефективно взаємодіяти з іншими людьми, брати відповідальність за прийняття рішень та проявляти владність і вимогливість, керуючись здоровим егоїзмом та почуттям власної гідності. Низький рівень прояву соціальної фрустрованості старшокласників визначають показники «незалежності» ($\beta=0,592$) і «комунікабельності» ($\beta=0,227$), які складають зону розвитку оптимальних умов професійно безпечного стану особистості, котрий забезпечить захист її професійних інтересів у реальному та майбутньому часі старшокласників засобом сформованої здатності взаємодії з іншими людьми, розвинутого почуття міри у відносинах і взаємодії з людьми, уміння бути тактовним і чутливим до настрою оточуючих; їх сформована незалежність виражається в почутті власної гідності, відповідальності та практичності думок і конкретних дій, що окреслює межу соціально-професійної активності й організованості особистості.

Констатацію психодіагностичних даних у другому блоці емпіричної програми проводили відповідно до результатів диференціації досліджуваних студентів за рівнем соціальної фрустрованості: група 1 – студенти з високим рівнем соціальної фрустрованості (27,8 %); група 2 – середній рівень (39,1 %), група 3 – студенти із низьким рівнем соціальної фрустрованості (33,1 %).

Після використання z-критерію нормальності Колмогорова-Смирнова встановлено відповідність понад 88 % діагностичних критеріїв нормальному розподілу ($p \leq 0,05$), а застосування непараметричного критерію Н-Краскала-Уоллеса підтвердило відмінності між групами студентів із різним рівнем соціальної фрустрованості (рівень

достовірності – від $p \leq 0,01$ до $p \leq 0,001$). Процедура факторизації дала змогу отримати однозначно інтерпретовану факторну модель суб'єктно-особистісних характеристик професійної безпеки студентів із різним рівнем соціальної фрустрованості, у яку увійшли фактори «задоволеність життям», «симпатія у взаємодії з іншими людьми», «врівноваженість», «креативність», «робоча спрямованість», «гнучкість у спілкуванні», «сором'язливість», «досягнення соціального статусу», «емоційна чутливість», «прагнення керувати» (близько 55 % дисперсії масиву даних).

Застосування методу z-перетворень із метою визначення рівнів вираження факторів у трьох групах респондентів і непараметричного критерію U-Манна-Уїтні дало змогу визначити статистично значущі відмінності у вираженні виокремлених факторів у досліджуваних групах ($p \leq 0,001$), окрім двох факторів «досягнення соціального статусу» й «прагнення керувати».

До прогностичних детермінант психологічного благополуччя студентів із високим рівнем прояву соціальної фрустрованості найбільшою мірою належать «сором'язливість» ($\beta=0,682$) в ознаках тривожності та невпевненості, відсутності сформованого позитивного образу самого себе, вираженої комунікативної емоційності й загальна незадоволеність життям («задоволеність життям» ($\beta=-0,360$)) в ознаках низької оцінки психологічного благополуччя, нестійкості емоційного тону, загального низького тону, невротичності, домінуючого стану нудьги та пасивності. Інтегральний показник психологічного благополуччя студентів із середнім рівнем соціальної фрустрованості найбільшою мірою визначають «сором'язливість» ($\beta=0,343$) і «креативність» ($\beta=0,223$) у комплексі ознак автономності, спонтанності й вираженої потреби в пізнанні.

Для студентів із низьким рівнем соціальної фрустрованості прогностичними детермінантами інтегрального показника психологічного благополуччя стали «креативність» ($\beta=0,421$) в усіх ознаках готовності до самореалізації, «задоволеність життям» ($\beta=0,386$) у комплексі сформованого позитивного образу самого себе, високої оцінки психологічного благополуччя, стійкості емоційного тону, високого загального тону, енергійності, бадьорості й «симпатія у взаємодії з іншими людьми» ($\beta=0,385$), що виражається в розвинутій комунікативній ергічності, швидкості та пластичності, які сприяють розвиткові вміння контактувати з іншими людьми, а також їхні життєві цінності, сповнені відчуттям щастя й життєвої цілісності та справедливості.

Отримані під час діагностики дані в групах медичних працівників (адаптантів), які працюють у звичайних й особливих умовах професійної діяльності, були піддані математично-статистичному аналізу із застосуванням z-критерію нормальності Колмогорова-Смирнова ($p \leq 0,05$), непараметричного критерію Н-Краскала-Уоллеса (рівень достовірності – від $p \leq 0,01$ до $p \leq 0,001$).

У результаті проведення факторизації для адаптантів із високим рівнем соціальної фрустрованості, які працюють у звичайних умовах, отримано такі фактори: «активне включення в життя», «маніпулятивна спонтанність», «сором'язливість», «комунікативна активність», «прийняття інших», «невротична автономія», «комунікабельність», «пізнавальне відчуження», «підтримка соціального статусу» (59,6 % дисперсії). В адаптантів із середнім рівнем – «соціально-психологічна адаптація», «професійна продуктивність», «соціальний комфорт», «креативність», «рішучість», «емоційна стійкість», «пошук соціальної підтримки», «цілеспрямованість» і «працездатність» (51,7 %). Результати факторного аналізу в групі адаптантів із низьким рівнем соціальної фрустрованості, оформлені у фактори «реактивність», «адаптаційний потенціал», «аутосимпатія», «позитивність», «неупередженість», «автономія», «соціальне утвердження», «прийняття інших» і «самовпевненість» (69,3 %).

Установлено, що детермінантами інтегрального показника психологічного благополуччя серед адаптантів із високим рівнем соціальної фрустрованості, які працюють у звичайних умовах, стали «маніпулятивна спонтанність» ($\beta = -0,308$), «активне включення в життя» ($\beta = 0,247$), «невротична автономія» ($\beta = 0,195$), які найбільшою мірою визначають характеристики прагнення управління оточенням, некритичного самосприйняття та невпевненості в собі, що виявляються в прихованих непрямих діях маніпулювання людьми та демонстрації авторитету над іншими; водночас ці медичні працівники є активно включеними в життя, у них високий показник інтегрального індексу життєзабезпечення, чітко виражений інтерес до життя, вони послідовні в досягненні цілей і при цьому можуть проявляти креативність; їхня виражена незалежність сповнена невротичних ознак надмірного продумування власних вчинків у процесі соціальної взаємодії. До прогностичних детермінант професійної безпеки адаптантів із середнім рівнем прояву соціальної фрустрованості, які працюють у звичайних умовах, найбільшою мірою належать характеристики «цілеспрямованості».

ваності» ($\beta=0,574$) із почуттям чіткого усвідомлення подій минулого та сьогодення; вираженої «креативності» ($\beta=0,255$), але в ознаках «професійної продуктивності» ($\beta=-0,132$) ці медичні працівники не відрізняються стійким, емоційно витриманим ставленням до різноманітних професійних ситуацій. В адаптантів із низьким рівнем соціальної фрустрованості, які працюють у звичайних умовах, найбільшою мірою виражені характеристики природної «неупередженості» ($\beta=0,731$) в ознаках доброзичливості, цілеспрямованості, сформованого інтересу до життя, безконфліктного ставлення до себе й діяльності, оптимізму та пізнавальної активності, альтруїзму; вони позбавлені «реактивності» ($\beta=-0,178$), а тому енергетично економні та врівноважені; а також прагнення до соціального статусу через визнання оточуючими («соціальне утвердження» ($\beta=-0,153$)).

Для групи адаптантів із високим рівнем соціальної фрустрованості, які працюють в особливих умовах, отримано дев'ятифакторну модель: «роздратованість», «імпульсивність», «відчуження», «самостійність», «агресивні дії», «сором'язливість», «інтерес до життя», «песимізм» й «автономність» (63,5 % дисперсії масиву даних). Для групи адаптантів із середнім рівнем – «адаптивний потенціал», «допитливість», «самоприйняття», «робоча спрямованість», «життєзабезпечення», «потреба в пізнанні», «активне домінування», «уникнення соціальних контактів», «інтернальна пасивність» (54,9 %). Для адаптантів із низьким рівнем соціальної фрустрованості – «вступ в соціальний контакт», «професійна відданість», «альтруїзм», «задоволеність життям», «професійна дипломатичність», «життєва апатія», «послідовність у досягненні цілей», «самоприйняття» й «пізнавальна активність» (58,8 %).

Застосування методу множинного регресійного аналізу дало змогу визначити основні детермінанти інтегрального показника психологічного благополуччя адаптантів із високим рівнем соціальної фрустрованості, які працюють в особливих умовах, серед яких – «песимізм» ($\beta=0,576$), «агресивні дії» ($\beta=-0,251$) і «роздратованість» ($\beta=0,229$), які в комплексі визначають ознаки інтолерантності й фрустрованості; їхня інтелектуальна ригідність і комунікативна повільність визначає низьку потребу в спілкуванні, а слабкість емоційного тону не проявляється в недовірливості та агресивності; хоча вони схильні до виникнення нервово-психічних зривів і роздратованості, що нівелює їхні адаптивні здібності. До прогностичних

детермінант професійної безпеки адаптантів із середнім рівнем прояву соціальної фрустрованості можна віднести виражену *«робочу спрямованість»* ($\beta=0,455$), що підкріплена творчою активністю, схильністю до неординарних й оригінальних рішень, емоційною рівноваженістю; їхнє блоковане *«самоприйняття»* ($\beta=-0,382$) підтверджує наявність труднощів у соціальних контактах (*«уникнення соціальних контактів»*) ($\beta=0,137$), але не позбавляє цих медичних працівників *«допитливості»* ($\beta=0,130$) як підкріплюючого стимулу пізнавальної активності та потреби самовдосконалення.

Так, для групи майстрів із високим рівнем соціальної фрустрованості, які працюють у звичайних умовах, отримано дев'ятифакторну модель: *«неврівноваженість»*, *«емоційна ригідність»*, *«низьке супер-его»*, *«соціабельність»*, *«динамічність»*, *«невротичність»*, *«маніпулятивне домінування»*, *«задоволеність життям»*, *«залежність»* (68 % дисперсії масиву емпіричних даних). Для фахівців зі стажем професійної роботи понад п'ять років, які працюють у звичайних умовах із середнім рівнем соціальної фрустрованості, отримано такі фактори, як *«саморозуміння»*, *«професійна нормативність»*, *«емоційна комфортність»*, *«професійна тактовність»*, *«волелюбність»*, *«креативні схильності»*, *«миролюбність»*, *«інструментальна комфортність»* і *«конфліктна тривожність»* (63,8 %). Факторний аналіз даних у групі майстрів із низьким рівнем соціальної фрустрованості, які працюють у звичайних умовах, дав змогу отримати дев'ятифакторну модель: *«адаптивний потенціал»*, *«позитивний образ самого себе»*, *«доброзичливість»*, *«професійна регламентованість»*, *«маніпулятивна відкритість»*, *«емоційна стійкість»*, *«контактність»*, *«автономність»* й *«інтелектуальна впевненість»* (58,3 %).

До прогностичних детермінант професійної безпеки майстрів із високим рівнем прояву соціальної фрустрованості, які працюють у звичайних умовах, можна віднести виражену *«невротичність»* ($\beta=0,262$), підкріплену емоційною лабільністю й сором'язливістю, їхнє слабо-розвинене супер-его виключає прийняття інших і систему сформованих цінностей гармонійної взаємодії з іншими людьми (*«низьке супер-его»*) ($\beta=0,252$), чим і можна пояснити надмірне прагнення домінування над іншими, успіху й схвалення (*«маніпулятивне домінування»*) ($\beta=0,238$). Для майстрів із середнім рівнем прояву соціальної фрустрованості – *«саморозуміння»* ($\beta=-0,409$) і *«професійна тактовність»* ($\beta=0,344$) демонструють заперечення проявів чутливості людини до

власних бажань і потреб, що дає змогу адекватно сприймати й оцінювати себе; загальний фон їхніх індивідуально-динамічних та особистісних властивостей визначається вираженою потребою в руховій активності й комунікативній ергічності, урівноваженості, комунікабельності, стресостійкості, витривалості та вмінні приймати рішення. Узагальнення домінуючих факторних характеристик медичних працівників із низьким рівнем прояву соціальної фрустрованості («доброзичливість» ($\beta=0,285$), «інтелектуальна впевненість» ($\beta=-0,278$), «емоційна стійкість» ($\beta=0,207$) й «автономність» ($\beta=0,204$)) увиразнює ознаки їхньої доброзичливості, дружелюбності та відкритості, вони володіють прийомами професійного спілкування й у взаємодії з людьми щирі в емоціях та думках; інтелектуальна впевненість не є вираженою, але вони емоційно стійкі, володіють високим рівнем саморегуляції й поведінки, що підтверджує їхню витриманість і працездатність; ознаки соціальної зрілості відображені в таких характеристиках самоактуалізації, як автономність, довіра до людей і неупередженість.

У групі майстрів із високим рівнем соціальної фрустрованості, які працюють в особливих умовах, виокремлено такі фактори: «негативний образ самого себе», «некритичне самоприйняття», «адаптивна комунікація», «оперативна офіційність», «комунікативний такт», «орієнтація на процес», «потреба в пізнанні», «підтримка життєзабезпечення» й «агресивність», що описують 61 % дисперсії масиву емпіричних даних. У фахівців із середнім рівнем соціальної фрустрованості – «контактність», «комунікативна компетентність», «Я-концепція», «креативність», «скептицизм», «зацікавленість життям», «незадоволеність життям», «життєва активність» й «інтелектуальна ергічність» (59,2 %). Фахівці із низьким рівнем соціальної фрустрованості демонструють факторну модель, яка вміщує «ауто-симпатію», «адаптивні здібності», «комунікабельність», «директивність», «професійну компетентність», «обережність», «творчу активність», «реактивну агресивність» і «позитивний образ самого себе» (67,6 % дисперсії масиву даних).

Для медичних працівників із високим рівнем соціальної фрустрованості, які працюють в особливих умовах, найбільший вплив здійснили фактори «оперативна офіційність» ($\beta=0,589$), «орієнтація на процес» ($\beta=0,261$) і «негативний образ самого себе» ($\beta=0,155$), психологічний зміст яких визначається оперативною офіційністю за

рахунок вираженої орієнтації на процес діяльності, що характеризується чітким дотриманням оперативних вимог виконання професійної діяльності; сформований негативний образ самого себе відображає ознаки високої критичності в оцінці самого себе, невпевненості й тривоги та незадоволеності життям загалом, що фактично блокує розгортання позитивних цілей життя. У групі майстрів – медичних працівників із середнім рівнем соціальної фрустрованості – фактори «зацікавленість життям» ($\beta=0,451$) і «контактність» ($\beta=0,312$) констатують виражений рівень їхніх самоактуалізаційних ознак шанування цінностей, орієнтації в часі та прийняття інших, які підтверджують високий рівень особистісної компетентності й соціальної зрілості; розвинута контактність є підтвердженням їхньої товариської, доброзичливості та відвертості. Для медичних працівників із низьким рівнем соціальної фрустрованості, які працюють в особливих умовах, – фактори «позитивний образ самого себе» ($\beta=0,531$) й «аутосимпатія» ($\beta=0,451$) за психологічним змістом характеризують цих медичних працівників як фахівців зі сформованим ставленням до себе та прийняття себе, що визначає рівень їхньої адекватної самооцінки й самокритичності; виражена аутосимпатія підтверджує сформоване почуття самоповаги, упевненості, урівноваженості, витриманості та внутрішньої витривалості, що загалом є результатом їхньої здатності любити інших людей, проявляти толерантність і гнучкість у ході взаємодії з навколишніми.

Систематизація емпіричних результатів продемонструвала динамічну неоднорідність внутрішнього функціонування структурної організації професійної безпеки особистості, що й заактуалізувало необхідність вивчення феномену професійної безпеки як інтегративної синергетичної системи з усіма ознаками самоорганізації й самоуправління. Контекст «особистісного виміру» професійної безпеки, у якому виокремлено точку біфуркації як рівень переживання соціальної задоволеності з «випадінням» на атрактор задоволення актуальної потреби професійної реалізації, дав підставу констатувати, що у випадку «спаду» рівня переживання соціальної задоволеності відбувається *загострення невротизації* в професійному розвитку, а у випадку «підвищення» соціальної задоволеності – *зростання професійної продуктивності*, які продуковані функціонуванням відповідних механізмів задоволення актуальної потреби професійної реалізації – *латентної інгібіції та консеквентного зростання* (рис.1).

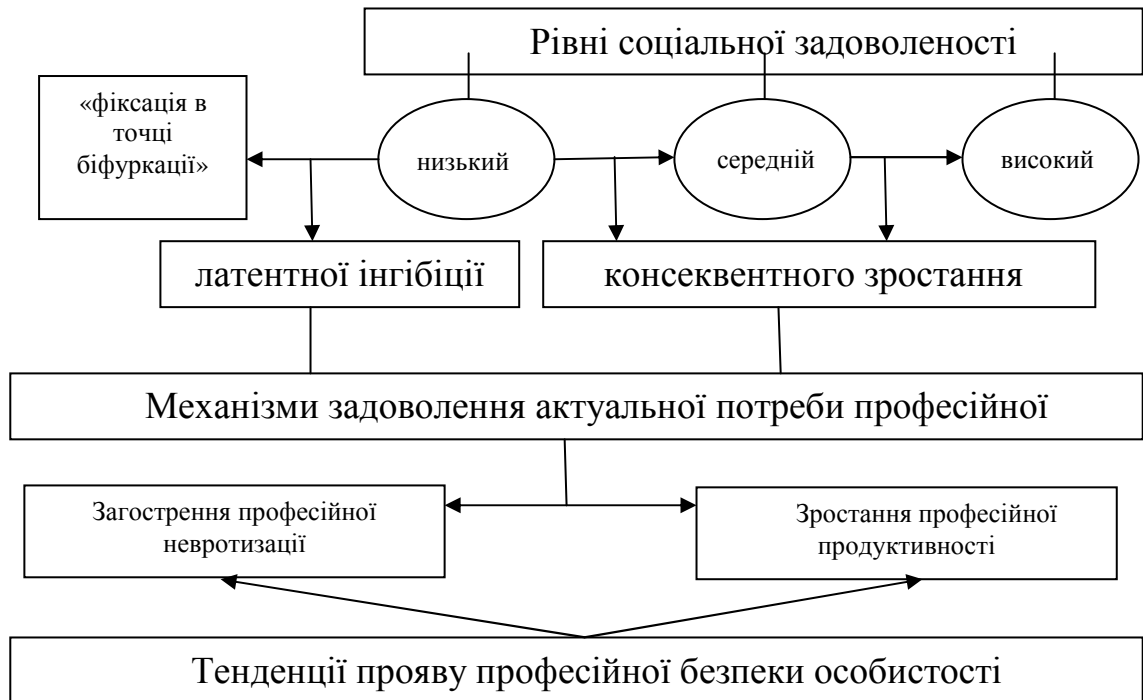

Рис. 1. Схема «випадіння» на атрактор задоволення актуальної потреби професійної реалізації особистості

Комплекс властивостей, притаманних певним станам відповідно до співвідношення рівня прояву соціальної задоволеності особистості та актуалізації потреби професійної реалізації особистості, дав змогу конкретизувати три номінативні модуси стану професійної безпеки особистості (*невротична, нормативна й продуктивна*) (рис. 2).

В основі змісту номінативних модусів професійної безпеки особистості виокремлено такі *синергетичні ефекти*, які в інтегративній системі професійної безпеки особистості демонструють 1 – *послаблення* (деінтеграцію) функціонування системи в напрямі виникнення професійної невротизації особистості; 2 – *посилення* (інтеграцію) функціонування системи в напрямі адаптивно-безпечного розвитку особистості.

Варто відзначити, що саме модус *невротичної* професійної безпеки, який уміщує широкий спектр дезадаптаційних аспектів, складає проблемне поле в прояві індивідуально-унікального типу реагування й фрустраційні переживання. У їх основу покладено порушення взаємодії людини із соціумом та із собою, що порушують суть безпеки особистості, професійної зокрема. І, як результат, таке порушення функціонування особистості потребує психологічного втручання.

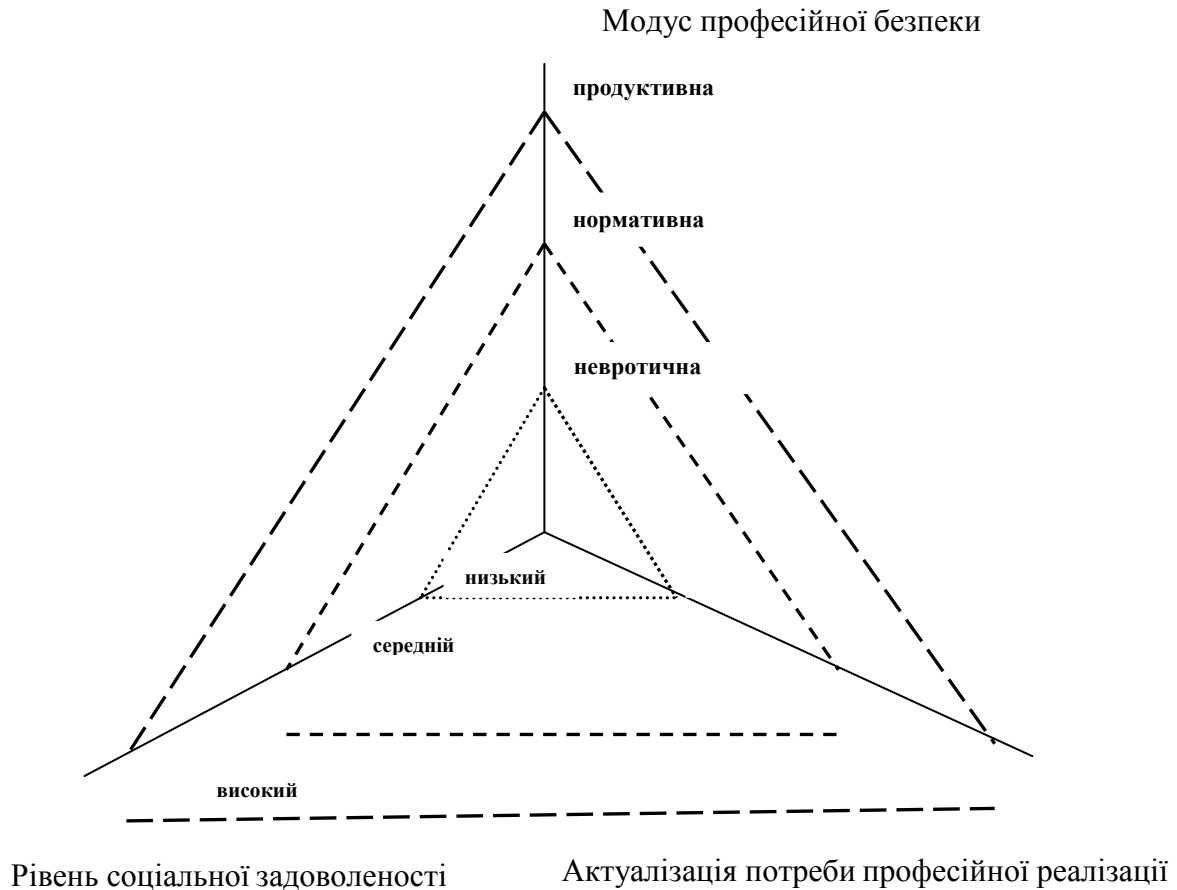

Рис. 2. Схема визначення модусу стану професійної безпеки особистості

Примітка. 1 – показники актуалізації потреби професійної реалізації (стимульно-пасивна (для старшокласників); нормергійно-витрачальна (для студентів); невротично-імпульсивна (для медичних працівників зі стажем до 5-ти років, які працюють у звичайних умовах); емоційно-ригідна (для медичних працівників зі стажем до 5-ти років, які працюють в особливих умовах); невротично-маніпулятивна (для медичних працівників зі стажем більше 5-ти років, які працюють у звичайних умовах); оперативно-ригідна (для медичних працівників зі стажем понад п'ять років, які працюють в особливих умовах);

2 – показники актуалізації потреби професійної реалізації (ініціативно-пізнавальна (для старшокласників); нормергійно-накопичувальна (для студентів); оперативно-економна (для медичних працівників зі стажем до 5-ти років, які працюють у звичайних умовах); оперативно-адаптивна (для медичних працівників зі стажем до 5-ти років, які працюють в особливих умовах); нормативно-комформна (для медичних працівників зі стажем більше 5-ти років, які працюють у звичайних умовах); мобілізаційно-адаптивна (для медичних працівників зі стажем понад п'ять років, які працюють в особливих умовах);

3 – показники актуалізації потреби професійної реалізації (креативно-збалансована (для старшокласників); креативно-ефективна (для студентів); адаптивно-продуктивна (для медичних працівників зі стажем до 5-ти років, які працюють у звичайних умовах); адаптивно-компенсаційна (для медичних працівників зі стажем до 5-ти років, які працюють в особливих умовах); адаптивно-конвенційна (для медичних працівників зі стажем більше 5-ти років, які працюють у звичайних умовах); адаптивно-оптимальна (для медичних працівників зі стажем більше 5-ти років, які працюють в особливих умовах).

Тому варто наголосити на «мішенях» профконсультаційного впливу при блокуванні латентної інгібіції задоволення актуальної потреби професійної реалізації особистості на кожному з етапів професійного становлення: у період професійної оптації, коли основну увагу старшокласника зосереджено на виборі майбутньої професії, «мішенню» консультаційного впливу є *творче індивідуалізоване ставлення до професійного майбутнього*; під час професійного навчання у ВНЗ розвиток професійної безпеки відбувається в процесі засвоєння конкретних теоретичних знань й отримання практичних навичок майбутньої професійної діяльності. Тому на цьому етапі доречно говорити про «мішень» *позитивного установочного сприйняття майбутнього професійного життя*; у період професійної адаптації, коли відбувається пристосування до умов професійної діяльності – «мішень» *саморегуляції й самоконтролю професійної діяльності*; а в ході власне професійної реалізації, коли розвиток професійної безпеки особистості передбачає вироблення конструктивного розвитку в професії засобом еволюції саморозуміння та самоповаги, «мішенню» профконсультаційного впливу є *конструктивна ініціація професійної компетенції*.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Запропоноване обґрунтування ресурсних аспектів профконсультаційного впливу в психологічній практиці з формування професійної безпеки особистості суттєво доповнить технології корекційної роботи з організації такої професійної активності, яка б забезпечила особистісну стратегію поведінки, перегляд життєво важливих орієнтирів та пошук принципово нових форм професійного вдосконалення особистості в процесі соціального розвитку суспільства й професійного середовища. Перспективними напрямками наукової роботи є поглиблення знань про структурно-функціональні особливості безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації; детальне розкриття «особистісного виміру» професійної безпеки особистості на різних етапах онто- й професіогенезу; складання емпірико-діагностичних програм прогнозування та формування змісту професійної безпеки особистості.

Література

1. Лазорко О. В. Психологія безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації : автореф. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 / О. В. Лазорко. – Харків, 2017. – 36 с.
Lazorko O. V. Psykholohiia bezpeky osobystosti yak subiekta profesionalizatsii : avtoref. d-ra psykhol. nauk : 19.00.01 / O. V. Lazorko. – Kharkiv, 2017. – 36 p.